

Plaček, Miroslav

Rozmanitost fortifikací – doklad dějinných zvrátů na ostrově Kós (Řecko)

Archaeologia historica. 2013, vol. 38, iss. 2, pp. 507-522

ISSN 0231-5823 (print); ISSN 2336-4386 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/128336>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Rozmanitost fortifikací – doklad dějinných zvratů na ostrově Kós (Řecko)

MIROSLAV PLAČEK

Abstrakt: Seznámení se středověkými fortifikacemi na Kósu umožňuje doložit dějinné peripetie, jimiž ostrov od byzantského období až do tureckého záboru procházel. Jediné starší opevnění ve vnitrozemském Pyli využili johanité a vystavěli další tři. První byla opevněná osada Antimacheia, pak město a hrad Kós na pobřeží a konečně hrad Kéfalos. Na Kós byl vázán hrad Sv. Petra v Bodrumu na maloasijském pobřeží. Ani mimořádné zesilování fortifikací nezabránilo připojení Dodekanésu v roce 1523 k osmanské říši.

Klíčová slova: Opevnění – hrad – Byzanc – johanité – Kós – osmanské ohrožení – Dodekanés.

The Variety of Fortifications as Evidence of Historical Upheaval on the Island of Kos (Greece)

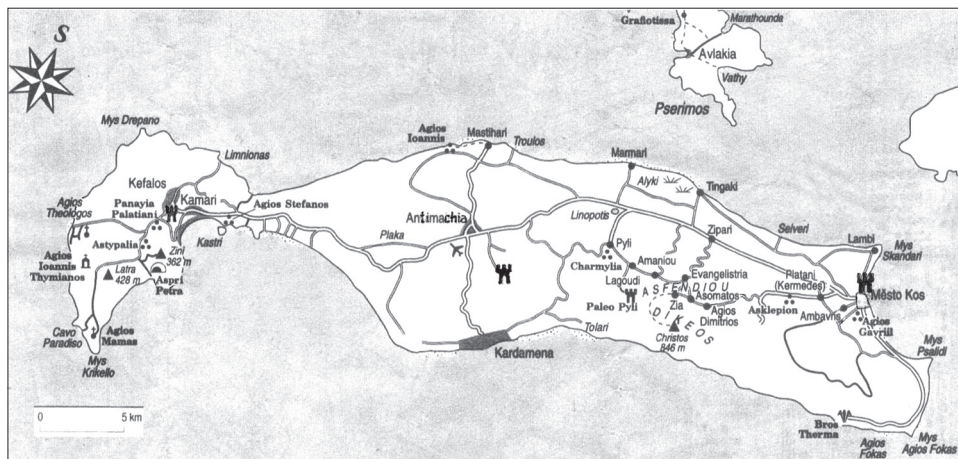
Abstract: Medieval fortifications on the island of Kos bear witness to tumultuous events that the island went through between the Byzantine period and the Turkish invasion. The Order of the Knights of St. John used the only early fortification, in the mainland town of Pyli, and constructed further three fortifications. The first one was the fortified settlement of Antimacheia, the second the town and castle of Kos on the coast, and the third was Kefalos Castle. The island also supplied St. Peter's Castle in Bodrum, on the coast of Asia Minor. However, even major reinforcements of the fortifications did not prevent the annexation of the Dodecanese by the Ottoman Empire in 1523.

Key words: Fortification – castle – Byzantium – Order of the Knights of St. John – Kos – Ottoman threat – the Dodecanese.

Předložený příspěvek nepřímou navazuje na referát přednesený na loňské konferenci s tématem opevnění města Rhódu, ale též na článek o rozličných způsobech památkové péče o hrady na stejnojmenném ostrově (Plaček 2012; 2012a). Pozornost věnovaná opět opevněným středověkým lokalitám jiné části bývalého johanitského státu a druhému největšímu ostrovu jeho souostroví Dodekanés, kterým byl Kós, nasvědčuje jistě fascinaci autora tímto tématem a prostorem. Kós je navíc pozoruhodný uchováním relikvtů mnoha byzantských památek, jež na Rhódu ve značné míře překryly či pozměnily produkty intenzivní stavební činnosti špitálních. Pozůstatky antické architektury jsou však na obou ostrovech mimořádně pozoruhodné, stejně hojně a náležitě opečovávané.

Výše zmíněné články se ve zkratce dotkly okolností spojených s příchodem johanitů do ostrovního regionu Egeidy. Souvisel s pádem Akkonu (1291) a vypuzením západních křesťanů ze Svaté země. Po krátké mezihře na Kypru našťestí uzrála příležitost získat území v prostoru krátkodobého mocenského vakua, jež se vytvořilo v jihovýchodním ostrovním sektoru Egeidy. S postupem Ilchanátu pod mongolskou vládou z Mezopotámie se rozpadl rúmský (ikonijský) sultanát, kterým se s vypětím všech sil probíjeli účastníci křížových výprav. Seldžukové ale již v Anadolii pevně zakotvili a tlak Ilchanátu jim mimovolně napomohl k postupu na západ až k Egejskému moři. Na pevnině při pobřeží proti Dodekanésu se tak zhruba ve stejné době zformovaly muslimské emiráty mentešský (jižní) a aydinský (severně), jen souostroví zůstalo pod byzantskou svrchovaností (Plaček 2012, s citacemi početné literatury).

Za získkem Rhódu a dalších ostrovů stálo prvotní spolčení johanitského řádu s janovským korzárem Vignolim dei Vignoli. Vděčnost Janovanům, kteří pomohli rodu Palaiologů konečně vyvrátit Latinské císařství a roku 1261 znovu dosednout na konstantinopolský trůn, se projevila udělením lén pomáhajícím osobám, které vládly vojenskou mocí. Předání ostrova Kós císařem již Vignolovu dědovi dokládá Vignolova žádost císaři Andronikovi II. z roku 1306 o potvrzení dávné donace a jemu a jeho dvěma spoluvlastníkům synovcům z rodu Moresků. Tak mohl Vignoli s johanitským velmistrem Foulquem de Villaret plánovat akce na Rhódu, na něž snad měl jakási neurčitá práva (Sire 1994, 27).

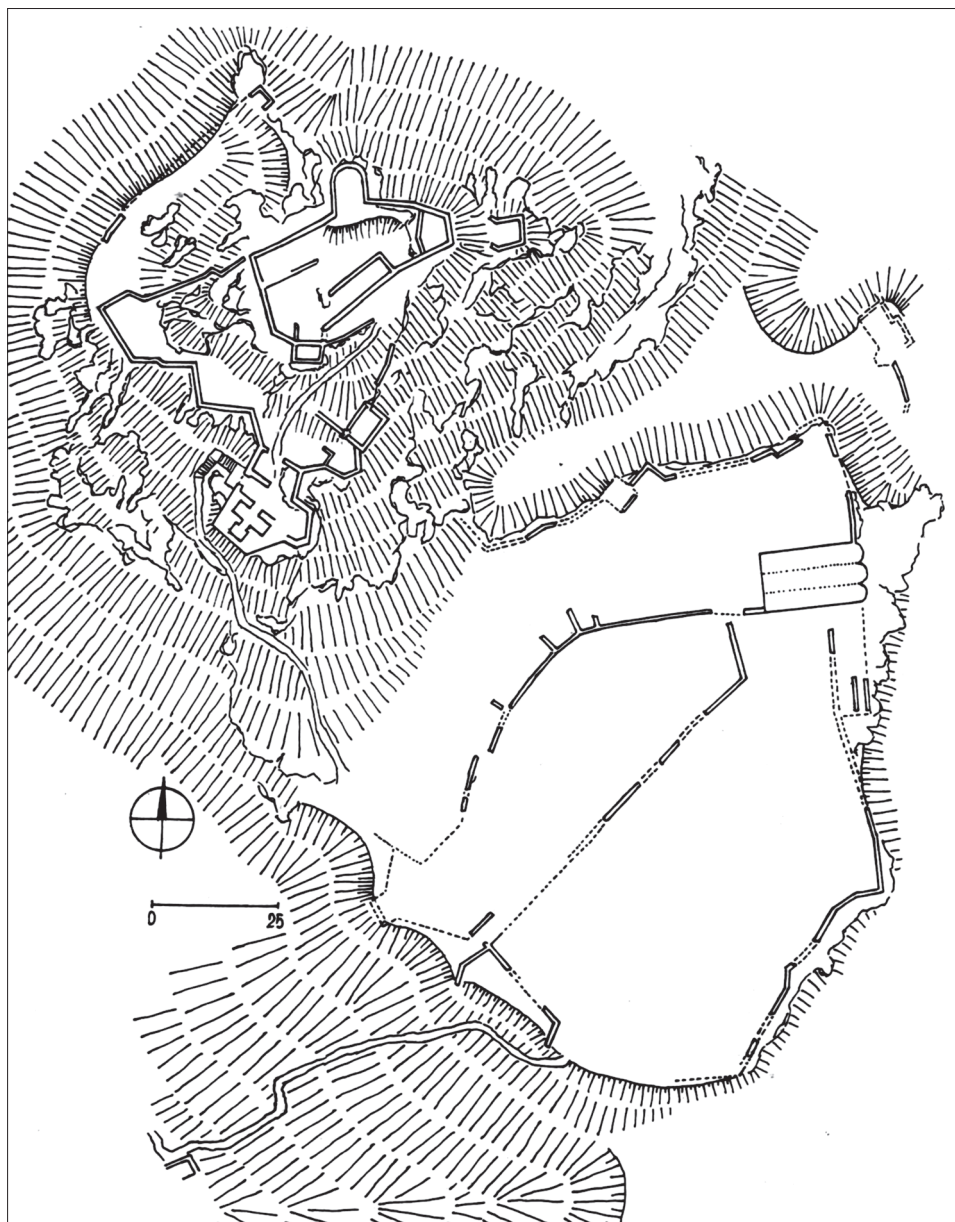
Obr. 1. Mapa ostrova Kós s opevněnými lokalitami.

Abb. 1. Karte der Insel Kos mit den befestigten Orten.

Kós, nazývaný dříve též Lango, se po dobytí Konstantinopole křižáky (1204) částečně stal kořistí iniciátorů celého dění – Benátčanů. Díl však z Rhódu spravoval byzantský velmož Leontas Gabalas a Benátčany před rokem 1233 načas vypudilo loďstvo nikajského císaře Jana III. Vatatzese. Po roce 1261, a s likvidací Latinského císařství, převzal Kós pod přímou vládu císař Michael VIII. Palaiologos a patrně brzy poté přešel do rukou Janovanů, i když v roce 1263 prohráli námořní bitvu s Benátčany před Naupliem (Setton 1976, 18, 52, 104; Treadgold 1997, 710, 724; The Cambridge 2009, 29). Michael se ale od poražených spojenců neodvrátil, dále podporoval jejich obchod a roku 1267 jim přenechal Galatu (Peru) na druhém břehu zátoky Zlatý roh naproti Konstantinopoli. Kolem roku 1284 však na Kósu opět působil benátský kastelán, ale návrat Janovanů na sebe nenechal dlouho čekat. Vytěžili z pokračující přízně císařů a z dalších válek s Benátčany v letech 1294 a 1302 a roku 1304 na Katalánské kompanii zpět získali Chios a pirát Vignoli navíc obsadil Rhódos. V roce 1302 ho totiž ještě ovládal, až na jeden hrad, Benátčan Andrea Cornaro (Vavřínek 2011, 165; Treadgold 1997, 748, 750, 751; Luttrell 1975, 283). Johanité záhy Vignolův podíl na Rhódu snad vykoupili, ovšem za podivných okolností. Vignoli svá císařem stvrzená práva na Kós a Léros sice nejdříve převedl na johanity, avšak poté dramaticky (údajně polonahý) unikl hrozícímu zajetí rytíři velmistra Foulqueta de Villaret (Luttrell 1975, 284).

Zdálo by se, že johanité měli volnou cestu k zabránění Rhódu, ale křesťané se chovali, jako by nehrozilo žádné nebezpečí. Časté války mezi námořními mocnostmi Benátkami a Janovem ještě zhoršilo povolání Katalánské kompanie v roce 1303. Jejich pět tisíc vojáků mělo Byzanci původně pomoci proti rostoucí moci Osmanů a dalších malosasijských emirátů. Z řetězu utržené Společnosti (kompanie) ale zdaleka nenaplnila očekávání, útočila bez rozdílu i proti křesťanským držávám – vyplundrovala nejen Kós (1312), ale i kláštery na Athosu a postupně (do roku 1320) se zmocnila vévodství athénské (Geanakoplos 1975, 46–47; Setton 1975, 169, 173; Kalogeraki 2005, 37; Zástěrová 1994, 303–305). Proti vůli papeže kompanie usilovala i o Dodekanes a nezadali si ani ukřivdění Janované. Při jejich pokusu o návrat na Rhódos v roce 1311 jim johanité zabavili galeje, ke druhému rok později se dokonce spojili s Turky z Menteše a finančně je podporovali. I tak turecké loďstvo rytíři porazili u ostrova Amorgos a roku 1313 Villaret zničil až na dvě lodi janovskou flotilu. Na dokreslení tehdejších poměrů v Egeidě je nutné zmínit ještě konflikty johanitů s Benátčany a již zmíněnou Katalánskou společností (Setton 1975, 181; Luttrell 1975, 287–288).

Přesto někdy po roce 1319 rytíři také převzali Kós, čemuž zřejmě napomohl zisk o něco menšího ostrova Nisyros jižně od Kósu. Postoupil jim ho roku 1316 italský rod Assantiů

Obr. 2. Pyli, terénní náčrt hradu a podhradí.

Abb. 2. Pyli, Geländeskizze von Burg und Suburbium.

z Ischie. Zanikla tak poslední benátská výspa v archipelagu a vytvořily se tak podmínky k nabytí svrchované kontroly řádu nad jeho severní polovinou a ke zcelení držby ostrovů mezi Lérosem a Rhódem. Asi po krátkém přerušení roku 1336 získali johanité úrodný Kós definitivně a osadili hrad ve vnitrozemí posádkou 25 rytířů a 100 turkopolů (Luttrell 1992, 88, 90; Sire 1994, 32). U druhého největšího ostrova johanitského státu nepřekvapuje, že jeho preceptorem v roce 1359 byl Raymond Bérenger, v letech 1365–1374 pak velmistr Řádu (Luttrell 1975, 288; Losse 2011, 132). Kós spravoval v období další války mezi oběma italskými námořními republikami, v níž pro změnu na Bosporu zvítězili Janované (1352)

Obr. 3. Pyli, pohled na zříceninu od jihojihozápadu.
Abb. 3. Pyli, Blick auf die Ruine von Südsüdwest.

a pomohli Ioannovi Palaiologovi obsadit Konstantinopol. Francesco Gattelusius za to v roce 1354 dostal za ženu Marii Palaiologovnu a s ní ostrov Lesbos. Zároveň Osmani dobyli Kallipoli a pronikli do Evropy a snad i proto válčící strany roku 1356 uzavřely mír (The Cambridge 2009, 35; Zástěrová 1994, 323; Luttrell 1975, 297).

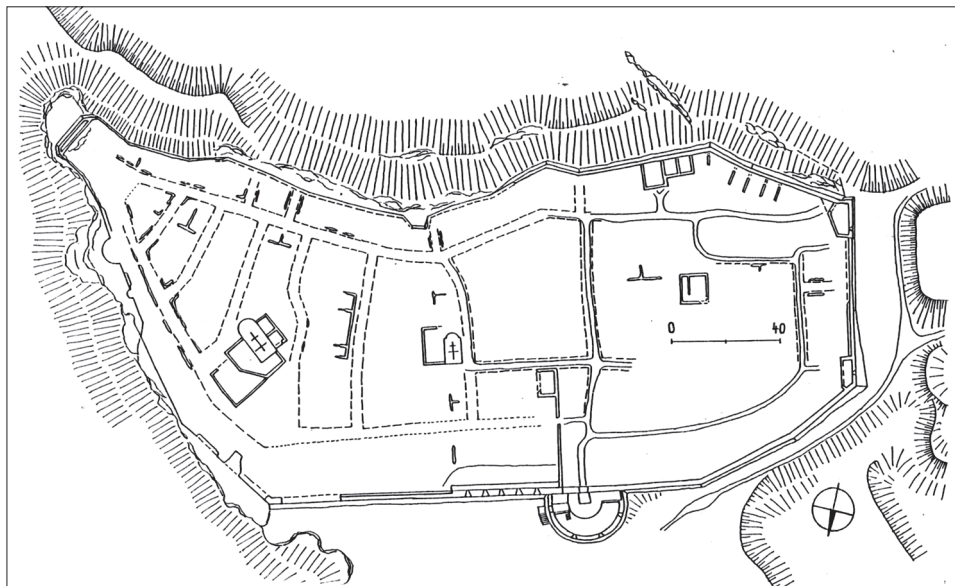

Obr. 4. Pyli, zbytky portálu branského stavení (bývalého kostelíka).
Abb. 4. Pyli, Reste des Torbauportals (ehemalige Kleinkirche).

Právě prudký vzrůst moci Osmanů ohrožoval nejen zmenšenou Byzanc, ale i ostrovy křesťanské Egeidy, které potřebovaly více opevněných míst. Třeba od pobřeží dosti vzdálený ostrov Astypalia s minimem opevněných míst vpád Turků v roce 1394 téměř vylidnil. Bylo to za vlády Bajezida I., vítěze z Kosova pole (1389), jehož těžko uvěřitelný rozmach zastavil až roku 1402 Timur Chromý a jeho Mongolové u Ankary (Luttrell 1991, 146; The Cambridge 2009, 130–131). Také v johanitských počátcích na Kósu nepochybně existoval jediný opevněný bod a zároveň hlavní byzantské správní centrum v (Paleo) Pyli. Nenacházel se na pobřeží, ale zhruba uprostřed severní strany pohoří Dikaia, jež tvoří páteř východní poloviny ostrova. Pevnost vyrostla na strmém a divoce skalnatém vrchu, při jehož jihovýchodní patě se rozkládala lidnatá osada a několik menších vsí a dvorců. Podhradní osada byla také komplikovaně a nepříliš důmyslně hrazena a patřilo k ní několik kostelů. Nebylo to jediné sídliště, neboť východně od souboru

se nacházejí další stopy osídlení (pozůstatky zděných obydlí) a nejméně jeden rovněž ohrazený rozlehlý areál. Jiná větší raně středověká sídliště, jejichž existenci spolehlivě signalizují pozoruhodné relikty raně křesťanských kostelů, dávala přednost rovinatému terénu nebo se nacházela na březích moře a často nepřímo navazovala na starověké osídlení. Výjimkou bylo první antické hlavní město ostrova, jižně od dnešní obce Kéfalos, rovněž jménem Astypalía, které zaujímal náhorní planinu v západní části ostrova.

Paleo (Palaio) Pyli se nazývá starým kvůli přesídlení obyvatel do níže položené dnešní vsi Pyli po morové epidemii v roce 1830. U stoupající stezky před zdmi ohrazeným prostorem se zříceninami domů stojí dva kostelíky sv. Asomata a sv. Antonia z 11. a 12. století, v širokém sedle pak kostel opatství Theotokós, založeného sv. Christodoulosem, který mimo jiné stál u počátků proslulého kláštera na ostrově Pátmos. Půdu ke stavbě a výživě opatství daroval roku 1085 císař Alexios I. Komnenos (Treadgold 1997, 687; Kalogeraki 2005, 92).

Obr. 5. Antimacheia, terénní náčrt opevněné osady.

Abb. 5. Andimachia, Geländeskizze der befestigten Siedlung.

Obr. 6. Antimacheia, celkový pohled od severu.

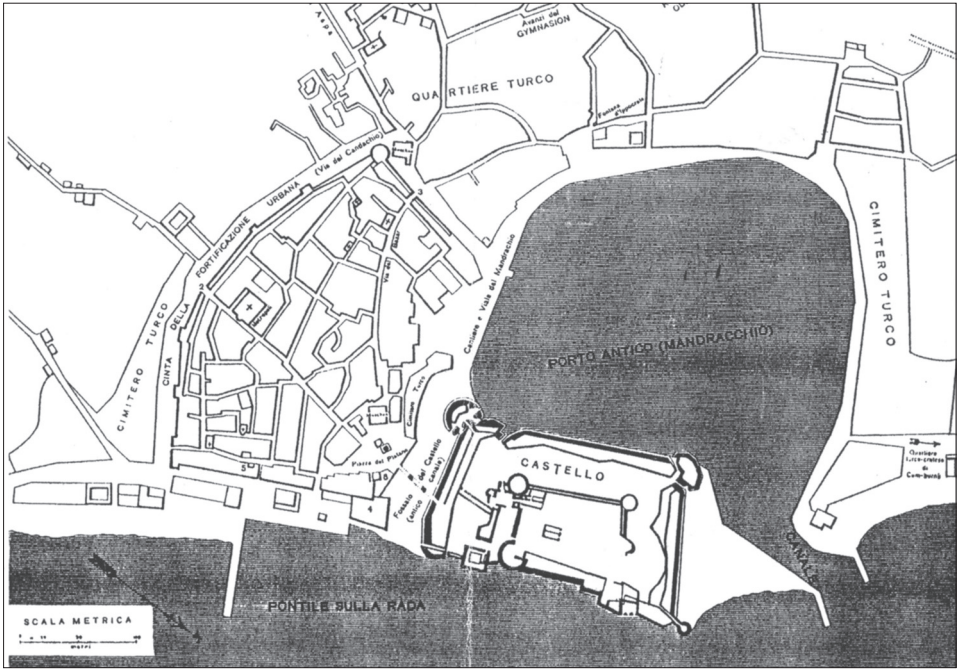
Abb. 6. Andimachia, Gesamtansicht von Norden.

Obr. 7. Antimacheia, erbovní deska velmistra Pierra d'Aubusson s kardinálským kloboukem nad branou do areálu.
 Abb. 7. Andimachia, Wappentafel des Großmeisters Pierre d'Aubusson mit Kardinalshut.

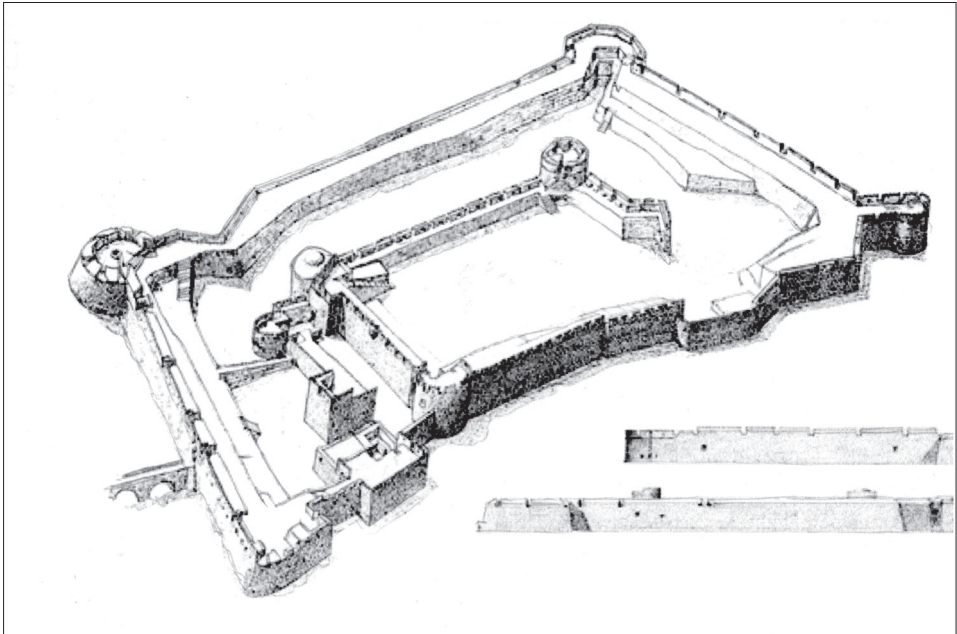

Obr. 8. Antimacheia, interiér rondelu od jihovýchodu se zděnými komínky dýmníků z dělových komor.
 Abb. 8. Andimachia, Innenansicht des Rondells von Südosten mit steinernen Rauchabzügen der Kanonenkammern.

Obr. 9. Kós, situace souboru hradu a města. Podle Losse 2006, 271.

Abb. 9. Kos, Situation des Komplexes der Burg und der Stadt. Nach Losse 2006, 271.

Obr. 10. Kós, perspektivní náhled hradu (pevnosti) Narangie. Podle Losse 2006, 270, autor S. Spiteri.

Abb. 10. Kos, perspektivische Ansicht des Kastells Narangia (Festung Neratzia). Nach Losse 2006, 270, Skizzenzeichnung S. Spiteri.

Klášter chránil rozlehlý hrad nad ním, který nechal vystavět snad již Alexios, nejpozději jeho nástupce Ioannes Komnenos († 1144). Z té doby pochází horní hrad s obytným věžovitým útvarem v nejvyšším severovýchodním cípu.

Lokalitu lze pravděpodobně ztotožnit s nejmenovaným hradem zmíněným výše k roku 1302. K trojbokému jádru, které johanité okolo roku 1500 zesílili na severu oblou baštou – rondelem, bylo postupně přihrazeno několik teras kopce a skrze jižní stoupala přístupová stezka. Hranaté branské stavení, v němž se trasa cesty zalamovala, vzniklo přestavbou masivní a důkladně zaklenuté kostelní centrály křížového půdorysu. Také hradby na terasách byly ojediněle zesíleny snad pozdně středověkými vícebokými prvky. Ke stavebním úpravám došlo někdy v letech 1436–1454, čemuž nasvědčuje erekční deska s erbem Fantina Queriniho di Stampalia, který tehdy na Kósu působil ve funkci baillifa. Ačkoliv není doloženo obležení hradu při vpádu Osmanů v roce 1455, škody po zemětřesení roku 1493 zjišťovala komise bratra Rinalda di San Simone za účasti vojenského velitele ostrova bratra Edoarda di Carmandino. I když se centrum správy a hospodářského života časem přesunulo do Narangie (dnešní město Kós), byl hrad obydlen i po obsazení ostrova Turky, a to nejméně po celé 16. století (Losse 2011, 226, 220; Kalogeraki 2005, 92).

Opět ve vnitrozemí, ale jen 2,5 km od pobřeží se rozkládá další lokalita, která má patrně delší historii, než jak to při prvním pohledu na fortifikaci vypadá. Sloveso rozkládá je přitom výstižné, neboť rozměry vymezené hradbami (290 × 120 m) se jednodílná Antimacheia blíží městečku. A vskutku ruiny zástavby na ploše cca 3,5 ha rýsují systém ulic a dojem dotvrzuje existence několika středověkých kostelů a zřícenina mešity. Podle třídění Michaela Losseho (2011, 173) patří Antimacheia k opevněným osídleným lokalitám nadregionálního významu, často s byzantskou, nebo dokonce antickou tradicí. Bedlivější pohled nalezne sešikmené a ke konci 15. století zesílené hradby, ale s výjimkou rondelu uprostřed nejohroženější severní strany marně hledáme moderní prvky umožňující flankovací působení artilerie. Byl pro ni dělovými komorami (s průduchy k odvodu kouře na horní dělostřelecké plošině) a střelnami v masivní poprsní vybaven zmíněný rondel, který ale hrál též roli barbakánu jediné brány. Mírně vyvýšené plošiny pro postavení děl v západní elevaci pevnosti a ve východním cípu z linie hradeb nevystupují a palbu též umožňovaly typické barbety, jimiž je vybavena dochovaná část obvodu v čele. Na západě odděloval fortifikaci od zužujícího se hřebene více než 20 m široký příkop, na severní přístupné straně byl patrně méně rozměrný a zmizel a na zbývajících stranách komplikovaly útočnou aktivitu obláhatelů skalnaté svahy.

Antimacheia se poprvé objevuje na mapě Itala Cristofora Buondelmontiho z roku 1418, což ovšem značí, že jistě byla o něco starší. Jako stavebník je ojediněle a bez udání zdroje uveden velmistr Hélión de Villeneuve (1319–1346), ale vzhledem k soustředění na dobytí Smyrny (1345) je možné, že to (od roku 1336) nestihl. Z dalších velmistřů de Gozon poskytl vojenskou pomoc maloarménskému království a na moři odrážel útoky muslimů, de Pins věnoval pozornost organizaci, záležitostem na Peloponésu a boji s epidemiemi a Bérenger se účastnil výpravy k Alexandrii a z pověření papeže napomohl pokračování vlády Lusignanů na Kypru (Losse 2011, 220; Kalogeraki 2005, 98; Losse 2011, 130–132). Nejnadějněji se proto jeví doba Juana Fernandez de Heredia (1377–1396). Náповědí budiž aféra Bertrina de Cagnac, který během svého pobytu na Kósu (1381) zpronevěřil velkou sumu peněz. I z dnešních dob je známo, že ideální příležitost skýtají investice. Právě v roce 1381 například došlo k opevnění městečka (suburbium) Kósu a také je zmíněna fortifikace existující vsi (villa). Vzhledem k tomu, že jiná opevněná osada na ostrově nebyla, šlo zřejmě o Antimacheiu (Luttrell 1975, 304; 1991, 137). O větším stáří samotného osídlení svědčí též stavba kostelíka sv. Paraskevi z pozdně byzantského období.

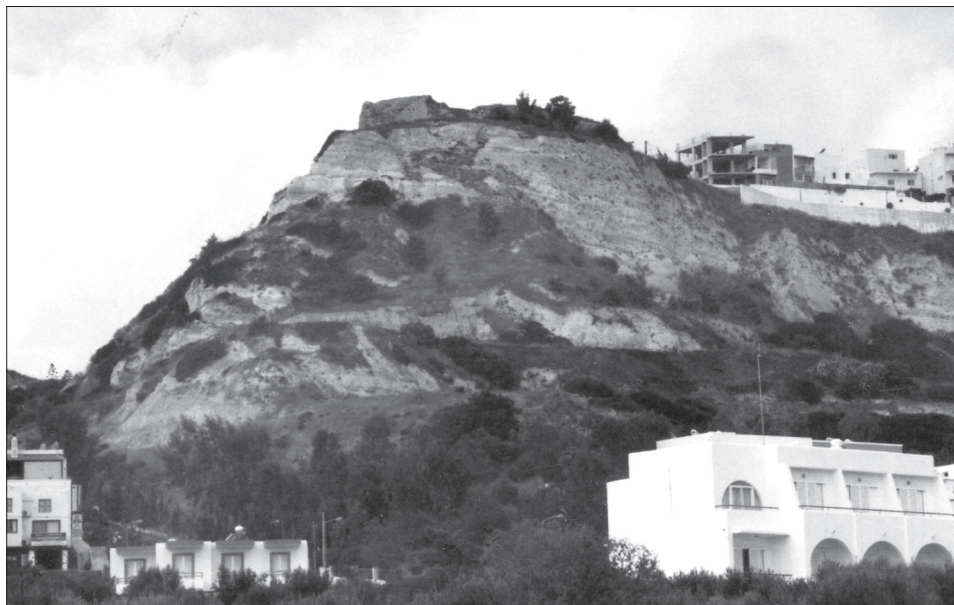
Opevnění bylo již natolik kvalitní, že odolalo v roce 1455(?) 23 dennímu obležení 16 tisíci Turky, zatímco mamlúčtí útočníci na Kós v roce 1440 k pevnosti zřejmě nedorazili (Rossi 1975, 321, 319; Kalogeraki 2005, 98). Ale rostoucí ohrožení a škody způsobené seismickou činností vyvolaly přestavby a nutnou obnovu. Podle erbovní desky nad branou byl iniciátorem úprav v roce 1494 velmistr Pierre d'Aubusson (1476–1505), ale rondel – barba-

Obr. 11. Kós, západní strana jádra Narangie od jihozápadu.
Abb. 11. Kos, Westseite der Kernburg Narangia von Südwest.

Obr. 12. Kós, čelo jádra hradu Narangie při pohledu přes příhrádek vstupu od jihu.
Abb. 12. Kos, Front der Kernburg Narangia, Ansicht durch den Torzwinger von Süden.

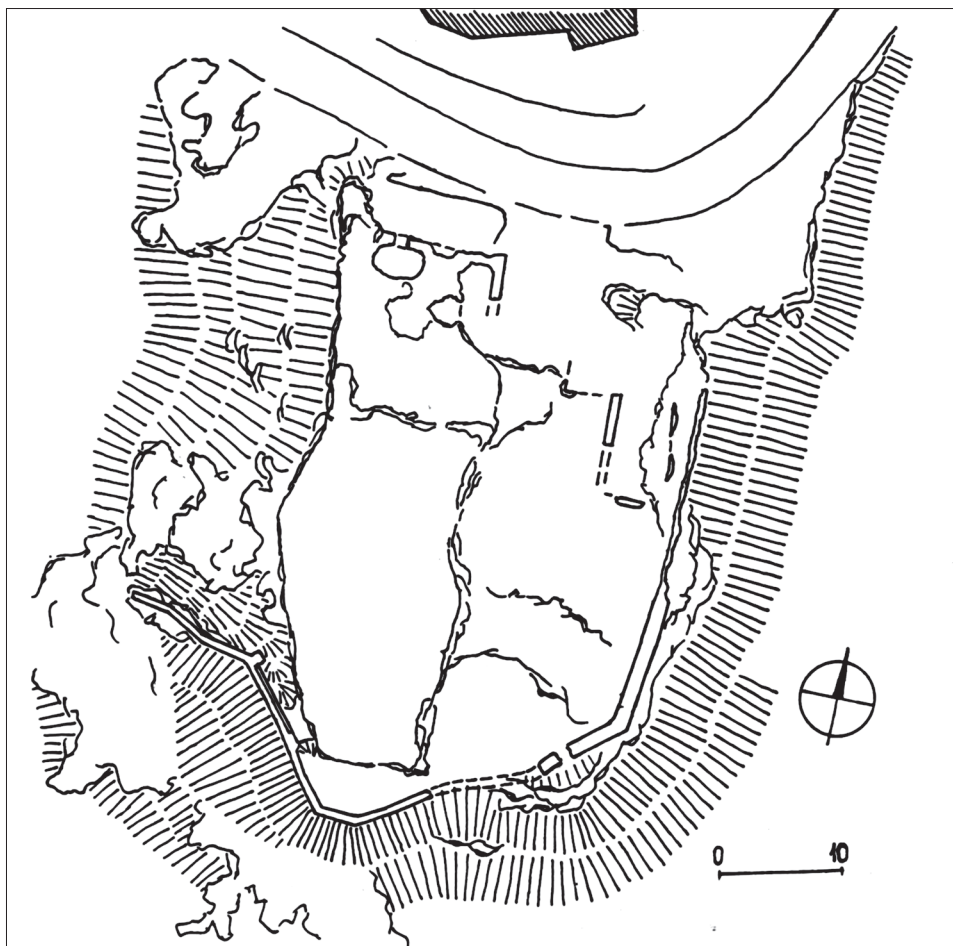
Obr. 13. Kéfalos, pohled na hradní kopec a ruinu z pobřežní roviny.

Abb. 13. Kefalos, Blick auf den Burghügel und Ruine von der Küstenebene.

kán – o rozpětí 28 m nechal vystavět Fabrizzio del Caretto (1513–1521). Z jeho produkce pochází také kostelík sv. Mikuláše a i jeho průčelí nechal opatřit deskou s kombinovanými erby. Ruiny mešity uprostřed západní poloviny areálu svědčí o obydlí lokality i po připojení k osmanské říši v roce 1523. Existence opevněné osady skončila v rámci represí po celorečeckém protitureckém povstání v roce 1821. Křesťanští obyvatelé, kterých byla většina, byli vysídleni do okolních vesnic (Kardaména a dnešní Antimacheia) a staré „chorio“ zpusťlo.

Město Kós má mnohem starší kořeny – až v 8. století př. n. l. Ve 4. století př. n. l. se město jmenuje jako Kós Meropis a zabíralo ohromnou plochu jižně a jihovýchodně od přístavu a podstatně menšího středověkého města na místě starověké agory. Prokázaly to velkoplošné archeologické výzkumy, jež pod vedením L. Laurenziho a pak L. Morriconeho započaly v době italské správy souostroví (1912–1948). Příhodným impulzem k výzkumům bylo zemětřesení v roce 1933, které v podstatě zničilo středověké centrum města (Kalogeraki 2005, 45). Po odstranění rumiska ponechali základy budov dokládající uliční síť, pouze metropolitní ortodoxní chrám si uchoval část valených kleneb. Jen dílem se dochovalo opevnění města vzniklé při pozdně středověké přestavbě. Jediný pás hradby zesilovaly hranaté věže vystupující z vnějšího líce a s výjimkou strany k moři jej lemoval příkop. Nejlépe je dochována bašta či spíše nevelký rondel, který v exponovaném ostroúhlém jihozápadním nároží nechal v roce 1514 vystavět velmistr Fabrizzio del Caretto (Losse 1998, 93–94; 2011, 223).

Z informace o opevnění „suburbia“ z roku 1381 vyplývá, že tehdy vzniklo hrzení města, které suplovalo předhradí hradu, jenž se nacházel severovýchodně od něho. K úpravám a zesílení hradeb zřejmě došlo brzy – po prvních úspěších expanze sultána Bajezida I. po roce 1391 a pak znovu v roce 1408 (Luttrell 1991, 137; Losse 2011, 224; Luttrell 1975, 311). V rámci budování objektů pro využití dělostřelby nedlouho před rokem 1522 vyrostl v severovýchodním nároží města pětiboký bastion, který patří k prvním aplikacím bastionů v tomto geografickém prostoru. Nebyl samotný. Třetí pás opevnění Kástra tis Panajás na ostrově Léros se třemi bastiony datuje erekční deska do roku 1511. Patří tak k nejstarším vůbec a ukazuje na bezprostřední informační spojení s Itálií, konkrétně s bratry Giulianem a Antoniem da Sangallo (či dokonce s Franceskem di Giorgio Martinim), jejichž projekty byly realizovány přibližně ve stejné době (Losse 2007, 66; Plaček 2009, 347).

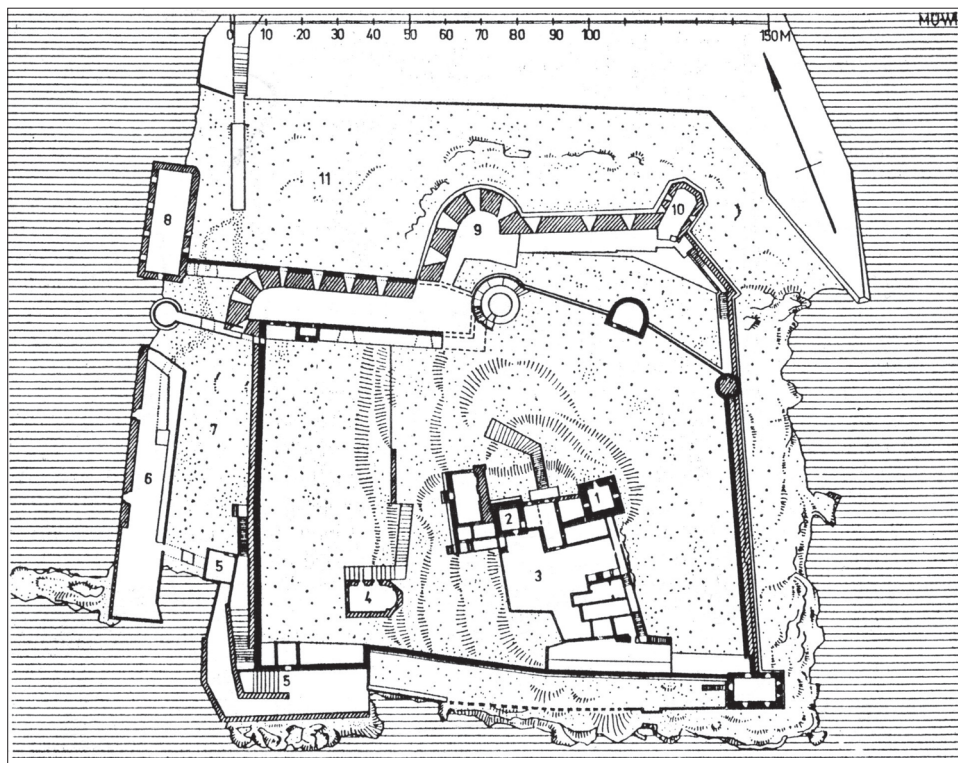

Obr. 14. Kéfalos, terénní náčrt zbytků hradu.

Abb. 14. Kefalos, Geländeskizze der Burgreste.

Hrad využil výběžek pevniny a z východu uzavíral a chránil bazén přístavu. Oba opevněné soubory odděloval široký a hluboký příkop, po jehož dříve zavodněném dně dnes prochází hlavní komunikace ze soudobého městského centra k moderním přístavním molům a marině. Pevnostní dojem ohromného souboru (220 × 120 m) podporují horizontály masivních zdí a fortifikačních objektů vnějšího pásu a stejně tak obdélného jádra (100 × 75 m). Tvar výběžku umožnil čtyřboký tvar hradu, především jádra – vnitřního hradu. Byl vystavěn s hojným použitím antických spolií na ploše dříve porostlé pomerančovníky a dostal proto jméno Narangia (novověcky Nerantzia). Nejen podle kastelového schématu s okrouhlými nárožními věžemi založili jádro někdy v polovině 14. století, i když heraldické desky zazděné do jižní stěny jádra a do bašty předbraní prezentují nejdříve velmistry de Lastica a de Millyho, tedy z let 1437–1461. Protože na jedné desce je vedle erbu de Lastica vytesán znak Fantina Queriniho s heraldickou figurou krácejícího lva, jde zřejmě o opravy po útoku floty mamlúků z roku 1444 (Losse 2011, 222; Kalogeraki 2005, 52, 53). De Millymu můžeme připsat nápravu škod po dalším útoku z roku 1455 a podle desky na mostu snad stavbu předbraní či průchozího parkánu před jižním čelem jádra.

Vnější opásání je podstatně masivnější a hradby jsou kvalitně obezděnými valy, jejichž plenta obrácená dovnitř má funkci kontreskarpy příkopu kolem jádra. Plošiny těchto hra-

Obr. 15. Bodrum, hrad Sv. Petra – plán hradu (podle Müller-Wiener 1966, 93). Černě jsou vyznačeny konstrukce z 15. století, šrafované z let 1501–1522. 1 – Francouzská věž; 2 – Italská věž; 4 – kaple; 6 – velký ravelin vymezující parkánové mezibraní (7); 8 – přístavní reduta; 9 – rondel Caretto; 10 – bašta Gatineau; 11 – šíjový příkop.

Abb. 15. Bodrum, St.-Peter-Kastell – Burgplanskizze (nach Müller-Wiener 1966, 93). Schwarz gekennzeichnet sind Konstruktionen aus dem 15. Jhdt., schraffiert aus den Jahren 1501–1522. 1 – Französischer Turm; 2 – Italienischer Turm; 4 – Kapelle; 6 – die Zwischentore des Zwingers abgrenzender, großer Ravelin (7); 8 – Hafenredute; 9 – Rondell Caretto; 10 – Gatineaubastei; 11 – Halsgraben.

deb umožňují postavení děl velké ráže a nároží jsou zpevněna zděnými rondely s vnitřními prostory – kasematami. Vnější pás se stavěl po zemětřesení v roce 1493 pod dozorem místního správce Constantia de Opertis a práce ukončili v roce 1514 (Losse 2011, 223). Krom klasického jižního měl západní rondel stlačený polygonální půdorys a ze severního nároží vybíhá krček, jehož zakončení má tvar subtilní bašty. Po dobytí Rhódu ovládli Kós roku 1523 Osmané v podstatě bez boje a konec hradu se nápadně podobal osudu paláce velmistra na Rhódu. V roce 1846, tedy o deset let dříve, vybuchl v severním prostoru jádra střelný prach a poničil jak tuto část hradeb, tak ostatní budovy (Kalogeraki 2005, 55). V důsledku balkánských válek se roku 1912 Kós dostal do rukou Italů, kteří se zasloužili o řadu výzkumů a památkovou obnovu a teprve v roce 1948 byl připojen k Řecku.

Na západním konci ostrova je dodnes střediskem velká osada Kéfalos, jež využila náhorní plošinu poblíže bývalého antického města. Osídlení však bylo roztroušeno i při pobřeží, kde se proti skalnatému ostrůvku Kastri nacházejí zřetelné pozůstatky dvojice velkých raně křesťanských trojlodních chrámů. Zbytky hradu zaujaly výběžek se strmými boky z náhorní planiny, dnes zastavěné domy městečka. Od něho je místo hradu odděleno bývalým příkopem, jímž probíhá místní komunikace. Poznání dispozice hradní zříceniny značně ztížilo poničení při již zmíněném zemětřesení v roce 1933. První relace pochází z roku 1420, ale k zajištění tohoto konce ostrova opevněním došlo patrně ještě ve 14. století. V roce 1455(?) hrad odolal útoku Turků, avšak po zániku johanitského státu ho ještě v 16. a 17. století využívali Osmané (Losse 2011, 222; Kalogeraki 2005, 109).

Obr. 16. Bodrum, celkový pohled na hrad od západu.
Abb. 16. Bodrum, Gesamtansicht der Burg von Westen.

Obr. 17. Bodrum, detail opevnění severovýchodního nároží vnějšího pásu fortifikace.
Abb. 17. Bodrum, Befestigungsdetail der Nordostecke des Befestigungsaußenstreifens.

Hrad nebyl velký, pětiboké jádro je dlouhé 50 a široké 30 m a na východní a zčásti západní straně ho vymezují skalnaté srázy. Protáhla a vyvýšená terasa podél západního okraje patrně nesla palácovou budovu, menší s branským stavením stála v severovýchodním koutu. V prodloužení paláce jsou v měkké hornině zpola zapuštěné zbytky klenuté cisterny a za její zdi byla v čele hradu dlouhá místnost se vstupem do vytesané místnůstky. Jeskynní sluj je vidět i pod východním ukončením čela. Na jihozápadě od jádra do svahu sbíhá hradba, na níž se dílem dochovala koruna s poprsníkem. Zeď patrně uzavírala boční svažitý díl, zatímco na snížené, ale rovinné terase na opačné straně není žádné ohrazení patrné. Přesto je nemůžeme vyloučit a objevil se i názor, že moderní zástavba na druhé straně silnice stojí v místech původního předhradí. M. Losse (2011, 222, 221) ještě zmínil i další, jinými badateli a ani prameny nezmiňovanou lokalitu jménem Kastélii jižně od obce na výběžku z masivu Zini. Protože poskytovala dokonalejší výhled na ostrov Nisyros a maloasijský poloostrov Resadiye, patrně dvojdílnou antickou fortifikaci využili a upravili johanité.

Zbývá alespoň zmínit hrad v tureckém Bodrumu. Důvodem je skutečnost, že po ztrátě Smyrny, kterou v roce 1402 dobyl Timúr Lenk, měli rhódští rytíři zapotřebí získat náhradní předmostí na pobřeží Malé Asie. Smyrnu neodvolatelně převzal Bajezidův syn Sülejman, přestože mu dohodou připadla evropská část, a druhý syn Mehmed (pozdější sultán toho jména první) nic neudělal proti ataku flotily rhódského velmistra de Naillaca na osadu v místě antického Halikarnassu a jejímu záboru. Jenom v odpovědi velmistrovi na jeho dopis alibisticky konstatoval, že jde o mentešské území a pak nečinně přihlížel marné snaze beje Ilyase tomu silou zabránit. Od roku 1407 tak johanité na skalnatém poloostrově usilovně stavěli hrad Sv. Petra (Luttrell 1991, 100–102; Wienand 168–169).

Jádro s pozoruhodnou dvojicí věží zvaných Francouzská a Italská stálo na centrálním skalisku. Průběh stavby na počátku 15. století dokládají erby Philipa de Naillac a místního komandanta Dragonetta Claveliho na desce Francouzské věže. V polovině století dokončili velké předhradí s další obytnou Anglickou věží a s náročně vedenou přístupovou trasou a znovu k zesílení fortifikace došlo okolo roku 1480. Pravděpodobným důvodem byl pokus Turků o útok při příležitosti návratu jejich flotily od neúspěšně obléhaného Rhódu. Od začátku 16. století až do odchodu rytířů na Maltu proběhla výstavba masivní a výtečně dochované fortifikační bariéry směrem k pevnině a pevnostních baterií u přístavu. Nejmodernější rondelový prvek, který výrazně překonává subtilnější polygonální baštu Gatineau, je podle iniciátora nazván Carettův „bastion“ (Wienand 1970, 170–171; Müller–Wiener 1966, 93–94). Za pozornost také stojí mohutný obezděný příkop s plochým dnem 20–45 m široký, jehož konce vybíhají do moře.

Opevnění na Kósu po připojení k osmanské říši ztratila na významu, a proto byla jen nedbale udržována a zanikala. Pozůstatky svědčí o tom, že zásadně se na jejich podobě podílel řád johanitů, před jejichž příchodem se na Kósu nacházel jeden několikrát zmiňovaný hrad Pyli. Jiným případem bylo využití zmíněné antické lokality Kastélii v jihozápadním cípu ostrova, již zpevňovali na sklonku johanitské epochy a která zasluhuje odborné prověření. I nevelký počet fortifikací, vedle především sakrálních architektur, dokládá středověký vývoj a proměny významem relativně marginálního území. Proces měl dva vrcholy. První v době raně byzantské, v níž opevnění uprostřed říše nebyla dlouhodobě potřebná a pak chyběla při ojedinělém nájezdu Arabů v roce 654, druhý za vlády johanitů, kteří však vzdorovali trvalému tlaku maloasijských emirátů a brzy i Osmanů. Zde má kořeny intenzivní snaha po zabezpečení johanitského území fortifikacemi, která přirozeně nalezla odraz i na Kósu.

Pokud není uvedeno jinak, autorem všech vyobrazení je autor textu.

Literatura:

- GEANAKOPLIS, D., 1975: Byzantium and the Crusades, 1261–1354. In: A History Crusades III. (Hazard, H. W., ed.), 27–68. Madison.
KALOGERAKI, S., 2005: Kos. Die Insel & die Stadt. Rethymnon.

- LOSSE, M., 1998: Johanniter-Ordensfestungen auf den Dodekanes-Inseln (Griechenland). Anmerkungen zur Festung Antimacheia (Kos) und weiteren unbekanntenen Festungen, *Festungsforschung International*, DGF-Jahrbuch 1997/98, 83–104.
- 2001: Frühe Bastionen an Wehrbauten der Johanniter in der Ägäis: Das Beispiel des „Kástro tis Panajías“ bei Plátanos (Insel Léros). In: Zwinger und Vorbefestigungen. (Müller, H.-Schmitt, R., ed.), 63–72. Langenweißbach.
- 2006: Kástro und Viglá: Burgen und Standorte auf Inseln der Südost-Ägäis. Beispiele von den Südlichen Sporaden bzw. Dodekanes-Inseln – Kástro und Viglá: Positioning of castles on the islands in the south-eastern Aegean Sea. Examples from the Southern Sporades and Dodekanese Islands respectively. In: *Burg und ihr Bauplatz*. CaBe 9 (Durdík, T., ed.), 255–278. Praha.
- 2011: Die Kreuzritter von Rhodos. Bevor die Johanniter Malteser wurden. Sigmaringen.
- LUTRELL, A., 1975: The Hospitallers at Rhodes 1306–1421. In: *A History Crusades III*. (Hazard, H. W., ed.), 278–313. Madison.
- 1991: The Military and Naval Organisation of the Hospitallers at Rhodes: 1306–1444. In: *Das Kriegswesen der Ritterorden im Mittelalter* (Nowak, Z. H., ed.), 133–154. Toruń.
- 1992: The Hospitallers of Rhodes confront the Turks: 1306–1421. In: *The Hospitallers of Rhodes and their Mediterranean Worlds* (Lutrell, A., ed.), 80–116. Aldershot.
- MÜLLER-WIENER, W., 1966: *Burgen der Kreuzritter im Heiligen Land, auf Zypern und in der Ägäis*. München–Berlin.
- PLÁČEK, M., 2009: Rondelové fortifikace pozdního středověku a raného novověku a jejich uplatnění u nás. In: *Historická Olomouc XVII. Úsvit renesance na Moravě za vlády Matyáše Korvína a Vladislava Jagellonského (1479–1516) v širších souvislostech* (Hlobil, I.–Perutka, M., ed.), 333–348. Olomouc.
- 2012: Opevnění města Rhodu z přelomu středověku a novověku – Die Befestigung der Stadt Rhodos von der Wende des Mittelalters zur Neuzeit, *AH 37*, 477–494.
- 2012a: K památkové péči o hrady a další středověké památky na Rhodu (Řecko) – On the preservation the castles and other medieval monuments on Rhodes (Greece). In: *Acta Musei Scepusiensis 2010–2011* (Novotná, M., ed.), 170–181. Levoča.
- ROSSI, E., 1975: The Hospitallers at Rhodes 1421–1523. In: *A History Crusades III* (Hazard, H. W., ed.), 314–339. Madison.
- SETTON, K. M., 1975: The Catalans in Greece, 1311–1380. In: *A History Crusades III* (Hazard, H. W., ed.), 167–224. Madison.
- 1976: *The Papacy and the Levant (1204–1571) I. The Thirteenth and Fourteenth Centuries*. Philadelphia.
- SIRE, H. J. A., 1994: *The Knights of Malta*. New Haven.
- THE CAMBRIDGE, 2009: *The Cambridge History of Turkey*. Vol. 1. Byzantium to Turkey 1071–1453 (Fleet, K., ed.). Cambridge.
- TREADGOLD, W., 1997: *A History of the Byzantine State and Society*. Stanford.
- VAVŘÍNEK, V., 2011: *Encyklopedie Byzance*. Praha.
- WIENAND, A., 1970: *Die Johanniter-Orden, der Malteser-Orden. Der ritterliche Orden des hl. Johannes vom Spital zu Jerusalem*. Köln.
- ZÁSTĚROVÁ, B. a kol., 1994: *Dějiny Byzance*. Praha.

Zusammenfassung

Eine Vielfalt an Festungen als Beleg für historische Umschwünge auf der Insel Kos

Fünfzehn Jahre nachdem das Heilige Land 1291 in die Hand der Muslime gefallen war, nutzt der Johanniterorden die Möglichkeit, den Archipel Dodekanés zu beherrschen. Am Erwerb von einigen Inseln kommt Janovan Vignoli dei Vignoli ein gewisses Verdienst zu. Obwohl ihm auch die Insel Kos gehörte, wurde sie erst in den Jahren 1319–1336 von dem Orden erobert. Einer der Gründe waren die Konflikte mit den christlichen Mächten (Venedig, Genua, Katalanische Kompanie), und zwar trotz der ständigen Bedrohung durch die Emire von Mentesche und Aydin sowie später auch durch die Osmanen und die ägyptischen Mamluken. Aus diesem Grund war es notwendig, mehrere Befestigungsanlagen zu bauen, denn die einzige byzantinische Burg Pyli in der Mitte der Nordseite des Dikeos-Gebirges reichte nicht aus. Befestigt wurden auch einige Kleinkirchen und das Suburbium mit einem Theotokos-Kloster aus der Zeit um 1100. Nach einer Choleraepidemie wurde die Burg 1830 verlassen. Die obere Burg mit dem turmartigen Palas im Nordostzipfel stammt aus der ersten Hälfte des 12. Jahrhunderts. Die Johanniter haben die Befestigung zweimal verstärkt, zuletzt durch ein Rondell, und aus der zentral gelegenen Kirche entstand ein Torbau, 2,5 km von der Küste entfernt befinden sich Reste der befestigten Siedlung Andimachia (290 × 120 m). Außer den abgeschrägten Wehrmauern stand auf der bedrohten Seite ein Rondell, das darüberhinaus die Funktion einer Barbakane hatte. Erbauer war offenbar der Großmeister de Heredia (1377–1396), und 1381 findet die Festung Erwähnung. Verstärkt wurde sie von den Großmeistern d'Aubusson († 1505) und del Caretto († 1521).

Die mittelalterliche Stadt Kos befand sich im Raum der antiken Agora, was nach dem Erdbeben im Jahr 1933 durch die Grabungen von L. Laurenzi und L. Morricono nachgewiesen wurde. Die spätmittelalterliche

Befestigung aus dem Jahr 1381 mit eckigen Türmen und einem Rondell sind teilweise erhalten geblieben. Die Bastion war eine Rarität und zählte zusammen mit der Festung Kástro tis Panajias auf der Insel Leros zu den ersten Bauten dieser Art außerhalb von Italien. Die große viereckige Burg (220 × 120 m) stand auf einer Landzunge des Festlandes und schützte den Hafen. Die aus der Mitte des 14. Jahrhunderts stammende Kernburg mit runden Ecktürmen wurde hundert Jahre später verstärkt, und der von Wällen und Rondellen umgebene Außenstreifen wurde nach 1493 erbaut. Nach der Einnahme von Rhodos wurde Kos von den Osmanen beherrscht, und im Jahr 1846 wurde die Burg durch eine Schießpulver-Explosion zerstört.

Südliches Zentrum der Insel ist Kefalos mit Burgresten aus dem 14. Jahrhundert, die durch einen ehemaligen Graben von der Siedlung abgetrennt werden. An die fünfseitige Kernburg mit Palas, einer gewölbten Zisterne und einer Felsengrotte schließt im Westen die Vorburg an. Die Burg wurde noch im 17. Jahrhundert von den Osmanen genutzt. M. Losse führt südlich von ihr die noch ältere Fundstelle Kastelli auf, die von den Johannitern umgebaut wurde. Mit Kos hängt das St.-Peter-Kastell im türkischen Bodrum zusammen, das von dem Orden als Ersatz für das 1402 verlorene Smyrna erbaut worden war. Die Kernburg mit den Doppeltürmen stand auf einer zentralen Felsenklippe, die an der Wende vom 15. zum 16. Jahrhundert vom Festland her durch eine massive Barriere geschützt wurde, die auch die Verwendung von Kanonen ermöglichte.

Die mittelalterliche Entwicklung wird somit durch ein Minimum an Festungsanlagen aus byzantinischer Zeit charakterisiert, womit umgekehrt die Entstehung johannitischer Festungen während der Expansion des Islams einherging.

Soweit nicht anders angegeben, alle Abbildungen vom Verfasser.

Doc. Ing. PhDr. Miroslav **Plaček**, Ústav archeologie a muzeologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Arna Nováka 1, 602 00 Brno, mplaczek@seznam.cz